

พัฒนากระบวนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานราก
ในอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

Developing processes for managing the elderly society with participation of
grassroots communities in Mueang District, Maha Sarakham Province

พระวิมาน คมภีรปัญญา

Phra Wiman Gambhirapaño

ภาณุวัฒน์ สิงห์คำป่อง

Phanuwat Singkhampong

วิทยาลัยสงฆ์มหาสารคาม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Maha Sarakham Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: arsomman1653@gmail.com

Received: 14 April 2024; Revised: 23 April 2024; Accepted: 29 April 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อพัฒนากลไกชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม 2) เพื่อพัฒนากระบวนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูลจากเอกสารสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 43 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลเอกสารและคำสัมภาษณ์ แล้วนำเสนอโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย พบว่า

การดำเนินงานพัฒนากลไกชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม มี 7 ส่วน ประกอบด้วย การพัฒนากลไกทางวัฒนธรรมชุมชน กลไกทางศาสนา กลไกข้อตกลงร่วมกันของชุมชน กลไกโครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยเอื้อภายในชุมชน กลไกด้านต้นทุนชุมชน กลไกด้านสวัสดิการพื้นฐานในชุมชน รวมทั้งกลไกด้านบทบาทและสถานภาพของชุมชน

การพัฒนากระบวนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดการต้นทุนทางทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม 2 ส่วน คือ 1) การเตรียมความพร้อมเสริมสร้างรากฐานชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุ 6 ด้าน ได้แก่ การเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพ การเตรียมความพร้อมด้านสังคม การเตรียมความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม การเตรียมความพร้อมด้านเศรษฐกิจ การเตรียมความพร้อมด้านจิตใจ และการเตรียมความพร้อมด้านเทคโนโลยี และ 2) พัฒนาการกระบวนการจัดการชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุ 4 ส่วน ได้แก่ การจัดการปัจจัยเสี่ยงที่มีต่อผู้สูงอายุ การจัดการปัจจัยเอื้อที่มีต่อผู้สูงอายุ การจัดการองค์กรภายในชุมชน รองรับสังคมผู้สูงอายุ และการเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจัดการสังคมผู้สูงอายุ

คำสำคัญ: พัฒนา, กระบวนการจัดการ, สังคมผู้สูงอายุ, การมีส่วนร่วม, ชุมชนฐานราก

Abstract

This research article has the following objectives: 1) to develop a community mechanism to support an elderly society with participation of grassroots communities in Mueang Maha Sarakham District, 2) to develop a process for managing an elderly society with participation of grassroots communities in Mueang Maha Sarakham District. It is qualitative research by using the method of studying information from documents, group discussions and interviews with target groups of 43 persons (monks and laities), document data and interview were analyzed, then presented by the method of descriptive analysis.

The research results found that :

Implementation of the development of community mechanisms to support an elderly society with participation of grassroots communities in Mueang Maha Sarakham District have 7 parts, consisting of the development of community cultural mechanisms, religious mechanisms, community agreement mechanisms, infrastructure mechanisms and enabling factors within the community, community cost mechanism, basic welfare mechanisms in the community including mechanisms regarding roles and status.

Development of a process for managing an elderly society with participation of grassroots communities in Mueang Maha Sarakham District by using the community as a base for managing the cost of resources available in the community through a participatory process has 2 parts: 1) preparing to strengthen the community foundation to support an aging society in 6 areas, including health preparation, social preparation, preparation for housing and environment, economic preparation, mental preparation and technological preparation, and 2) developing community management processes to support an aging society in 4 parts, including managing risk factors for the elderly, managing factors that affect the elderly, organizational management within the community to support the aging society and strengthening the process of participation in managing the elderly society.

Keywords: development, management process, elderly society, participation, grassroots community,

บทนำ

ในยุคปัจจุบันโครงสร้างประชากรของสังคมโลกได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้โครงสร้างประชากรขาดความสมดุล องค์การสหประชาชาติคาดการณ์ว่า “ในปี พ.ศ. 2568 จะมีประชากรที่มีอายุทั่วโลกมากกว่า 60 ปี จำนวน 1,200 ล้านคน และในปี พ.ศ. 2593 จะมีประชากรที่มีอายุมากกว่า 60 ปี ทั่วโลกถึงเกือบ 2,000 ล้านคน” (กรมสุขภาพจิต, 2566) ส่งผลทำให้สัดส่วนผู้สูงอายุไม่สมดุลกับช่วงวัยอื่น ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาท้าทายของสังคมโลกปัจจุบัน “ทำให้ภาวะประชากรสูงอายุเป็นแนวโน้มที่สำคัญที่สุดของศตวรรษที่ 21 ส่งผลกระทบอย่างมากต่อทุกด้านของสังคมทั่วโลก โดยมีอายุครบ 60 ปี คิดเป็นวินาทีละ 2 คน รวมแล้วปีละเกือบ 58 ล้านคน โดย 1 ใน 9 ของประชากรโลกมีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป และมีแนวโน้มว่าจะเพิ่มขึ้น 1 ใน 5 ภายในปี พ.ศ. 2593” (กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ, 2563) ทำให้มีอัตราเร่งสังคม

ผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสรุปว่าสังคมไทยได้เข้าสู่โครงสร้างประชากรผู้สูงอายุเต็มรูปแบบ การเพิ่มขึ้นของผู้สูงอายุและการลดลงของสัดส่วนกำลังคนวัยแรงงานมีแนวโน้มที่จะทำให้ขีดความสามารถในการคิดค้นเทคโนโลยีและนวัตกรรมที่จำเป็นในการยกระดับการพัฒนาประเทศลดลง เนื่องจากประชากรผู้สูงอายุมีแนวโน้มที่จะทำให้ภาระทางการคลังเพิ่มขึ้น ในขณะที่ขีดความสามารถในการจัดเก็บรายได้ของภาครัฐลดลง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559) ส่วนกรมกิจการผู้สูงอายุได้จัดทำสถิติผู้สูงอายุของประเทศไทย 77 จังหวัด ในปี พ.ศ. 2563 สรุปว่า ประเทศไทยมีผู้สูงอายุทั้งหมด จำนวน 11,627,130 คน คิดเป็นร้อยละ 17.57 ของจำนวนประชากรทั้งหมด (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2566) ส่วนในปี พ.ศ. 2564 ประเทศไทยได้ก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุเต็มรูปแบบ (Aged Society) โดยจะมีสัดส่วนผู้สูงอายุในช่วง 60 ปีขึ้นไปถึงร้อยละ 20 ของจำนวนประชากรทั้งหมด หรือมีจำนวนไม่น้อยกว่า 13 ล้านคน และคาดการณ์ว่าอีก 20 ปีข้างหน้า หรือปี พ.ศ. 2583 ประเทศไทยจะมีผู้สูงอายุ 20 ล้านคน หรือ 1 ใน 3 ของคนไทยจะเป็นผู้สูงอายุ (ไทยโพสต์, 2566) ซึ่งทำให้โครงสร้างประชากรขาดความสมดุล

กระทรวงอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (อววน.) ได้กำหนดกรอบนโยบายและยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาด้านการวิจัย พ.ศ. 2563-2570 โดยกำหนดให้ยุทธศาสตร์ที่ 2 การวิจัยและสร้างนวัตกรรมเพื่อตอบโจทย์ท้าทายของสังคม โปรแกรมที่ 8 สังคมสูงวัย สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 กลยุทธ์ย่อยที่ 3.3 ยกระดับความคุ้มครองทางสังคมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ จากการสำรวจข้อมูลชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ตามชุมชนจำนวนมากที่ยังไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากชุมชนและสวัสดิการภาครัฐ ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากกลไกสังคมไม่เอื้อต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุและไม่สอดคล้องกับบริบทของแต่ละชุมชน ในขณะที่ปัญหาส่วนหนึ่งเกิดมาจากกลไกของชุมชนที่ไม่เอื้อต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุและขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อจัดการสังคมผู้สูงอายุอย่างเหมาะสมกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุในบริบทของชุมชน รวมทั้งขาดกลไกความร่วมมือขับเคลื่อนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง บทความวิจัยนี้จึงนำเสนอการพัฒนากลไกการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมยกระดับไปสู่การพัฒนากระบวนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อพัฒนากลไกชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม
- 2) เพื่อพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

ในงานวิจัยนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพบูรณาการกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1.1 การวิจัยเชิงคุณภาพ

งานวิจัยนี้ได้ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องจากหนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย บทความ เป็นต้น ประกอบด้วย แนวคิดการจัดการ แนวคิดการมีส่วนร่วม แนวคิดสังคม

ผู้สูงอายุ และแนวคิดการสร้างเครือข่าย ซึ่งใช้เป็นแนวคิดหลักในการวิจัย โดยดำเนินการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย 4 วิธีการ ดังนี้

1) การสำรวจบริบทพื้นที่วิจัย ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงสำรวจบริบทพื้นที่วิจัย และข้อมูลพื้นฐานของผู้สูงอายุในชุมชนเมืองมหาสารคาม รวมทั้งกลไกของชุมชนที่จะนำมาใช้ใช้ขับเคลื่อนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เป็นต้น

2) การสัมภาษณ์ โดยสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 10 กลุ่ม รวมทั้งสิ้นจำนวน 43 รูป/คน แล้วนำข้อมูลมารวบรวม เรียบเรียง วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล

3) สันทนาการ การจัดกิจกรรมสันทนาการร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประกอบด้วยตัวแทนกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 7 กลุ่มละ 2 รูป/คน รวม 14 รูป/คน นักวิชาการด้านการพัฒนาชุมชน จำนวน 2 คน ตัวแทนเทศบาลเมืองมหาสารคาม จำนวน 2 คน และคณะวิจัย จำนวน 2 รูป/คน รวม 20 รูป/คน ร่วมสันทนาการในประเด็นกลไกการมีส่วนร่วมและพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งการสร้างเครือข่ายการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

4) การสัมมนา โดยการจัดสัมมนาเพื่อนำเสนอผลการวิจัยเชิงวิชาการ เพื่อให้เกิดกระบวนการตรวจสอบผลการวิจัย การวิพากษ์วิจารณ์ และรับฟังข้อเสนอแนะจากการสัมมนามาเพื่อนำมาเป็นข้อมูลพัฒนางานวิจัยให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

1.2 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีการสร้างกระบวนการและกิจกรรมให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย 6 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การร่วมศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา : โดยใช้กระบวนการวิจัยที่เน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชน ประกอบด้วย 6 วิธีการ คือ การสำรวจ การรวบรวมข้อมูล การจัดทำฐานข้อมูล วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลสำคัญในการจัดทำแผนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การร่วมวางแผน : กระบวนการวางแผนการดำเนินงานร่วมกันของคณะวิจัยและชุมชน เพื่อร่วมแสดงความคิดเห็นในประเด็นที่เกี่ยวกับการสร้าง “แผนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชน” โดยใช้ศักยภาพการจัดการตนเองของชุมชน 5 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การจัดทำร่างแผนการดำเนินงานจัดการชุมชนเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ 2) การประชุมผู้เกี่ยวข้องพัฒนาแผนการดำเนินงานให้สอดคล้องกับสถานการณ์ผู้สูงอายุในชุมชน 3) นำเสนอแผนต่อที่ประชุมของชุมชน 4) นำข้อเสนอแนะจากที่ประชุมมาพัฒนาแผน และขอความเห็นชอบนำแผนไปดำเนินการตามขั้นตอน 5) เผยแพร่ข้อมูลเพื่อสร้างการรับรู้แผนและเข้าใจแนวทางปฏิบัติร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 3 การร่วมดำเนินการ : ดำเนินการแบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่มีความเกี่ยวข้อง โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการดำเนินงานพัฒนากระบวนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน และร่วมกันสร้างเครือข่ายการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 ร่วมรับผลประโยชน์ : ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์การจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนร่วมกันในรูปแบบของการมีส่วนร่วมรับรู้ข้อมูล กระบวนการดำเนินงาน และรับผลจากการดำเนินงานร่วมกัน ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจจากการมีส่วนร่วม

ขั้นตอนที่ 5 ร่วมติดตามประเมินผล : ประชาชนมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน เพื่อให้มีส่วนในการรับรู้การดำเนินงานและประเมินผลการดำเนินงานร่วมกัน ทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมรับรู้ผลการดำเนินงาน ประสิทธิภาพในการดำเนินงาน ร่วมประเมินจุดเด่น จุดด้อย และจุดที่ควรพัฒนา

ขั้นตอนที่ 6 ทบทวน/จัดการความรู้ และเผยแพร่ความรู้ร่วมกัน : เปิดเวทีให้ชุมชนได้ร่วมกัน ทบทวนกระบวนการดำเนินงานและการจัดการความรู้ ร่วมสร้างชุดความรู้ สรุปลงค์ความรู้ และจัดสัมมนาคืน ความรู้ให้กับชุมชนและการขยายเครือข่ายการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

2. พื้นที่การวิจัย

การวิจัยนี้กำหนดพื้นที่ดำเนินการวิจัยในเขตพื้นที่อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 2 ชุมชน ดังนี้ 1) ชุมชนมหาชัย อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม และ 2) ชุมชนสามัคคี อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

3. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ในงานวิจัยนี้จำแนกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญออกเป็น 7 กลุ่ม ได้แก่ (1) ผู้นำชุมชนในพื้นที่วิจัย จำนวน 4 คน (2) ตัวแทนผู้สูงอายุ จำนวน 20 คน (3) พระสงฆ์ที่อยู่ในพื้นที่วิจัย จำนวน 2 รูป (4) ประชาชนในชุมชน จำนวน 8 คน (5) ตัวแทนอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) จำนวน 4 คน (6) ประชาชนชุมชน จำนวน 3 คน (7) ผู้เชี่ยวชาญด้านผู้สูงอายุ จำนวน 2 คน รวมผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งสิ้น จำนวน 43 รูป/คน

4. เครื่องมือการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยใช้เครื่องมือการวิจัย ประกอบด้วย แบบ สัมภาษณ์ และชุดกิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1) แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 7 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 43 รูป/คน โดยออกแบบสัมภาษณ์เป็น 4 ส่วน ดังนี้ ส่วนที่ 1 ข้อมูลของผู้ให้สัมภาษณ์ ส่วนที่ 2 สัมภาษณ์ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการชุมชนรองรับ สังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม ส่วนที่ 3 สัมภาษณ์ในประเด็นที่ เกี่ยวข้องกับพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม และส่วนที่ 4 ข้อเสนอแนะ

2) ชุดกิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

งานวิจัยนี้ได้กำหนดชุดกิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 2 ระยะ ดังนี้

ชุดกิจกรรมการวิจัยระยะที่ 1 พัฒนาระบบกลไกการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม โดยใช้วิธีการสำรวจ การสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และสนทนากลุ่ม โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมสร้างระบบกลไกการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม สรุปลงค์การดำเนินงานวิจัย 4 กิจกรรม คือ การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา ผู้สูงอายุในชุมชน จัดลำดับความสำคัญของปัญหาผู้สูงอายุ วิเคราะห์กลไกชุมชนที่จะนำมาใช้จัดการชุมชนด้าน ผู้สูงอายุ และพัฒนาการการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

ชุดกิจกรรมการวิจัยระยะที่ 2 พัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วม ของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 6 กิจกรรม ประกอบด้วย การประชุมวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อผู้สูงอายุ สร้างกรอบแนวคิดเชิงกลไกและ กระบวนการ จัดทำแผนการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุ การปฏิบัติตามแผนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วม การประเมินผลการดำเนินงาน และนำผลการประเมินมาพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุเพื่อ ยืนยันกระบวนการปฏิบัติที่ดี

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเชิงลึกในพื้นที่วิจัย การจัดทำแผนพัฒนาการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วม การดำเนินการ ตรวจสอบการเปลี่ยนแปลง ประเมินผลและพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยจำแนกการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 ระยะ ดังนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูลระยะที่ 1 : เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการสำรวจ การสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สนทนากลุ่ม และปฏิบัติการร่วมสร้างกลไกการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม 5 ขั้นตอน คือ สำรวจข้อมูลพื้นฐานของบริบทพื้นที่และข้อมูลผู้สูงอายุ ศึกษาปัญหาและผลกระทบ จัดลำดับความสำคัญของปัญหาผู้สูงอายุ วิเคราะห์กลไกที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ และดำเนินการพัฒนากลไกการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

การเก็บรวบรวมข้อมูลระยะที่ 2 : เก็บรวบรวมข้อมูลในรูปการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม เพื่อให้ชุมชนมีบทบาทในการพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชน 6 ขั้นตอน คือ ประชุมวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อผู้สูงอายุ ร่วมกันสร้างกรอบแนวคิดเชิงกลไกและกระบวนการ จัดทำแผนการจัดการสังคมผู้สูงอายุ การปฏิบัติตามแผนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วม การประเมินผลการดำเนินงาน และนำผลการประเมินมาพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุเพื่อยืนยันกระบวนการปฏิบัติที่ดีเกี่ยวกับการจัดการสังคมผู้สูงอายุ

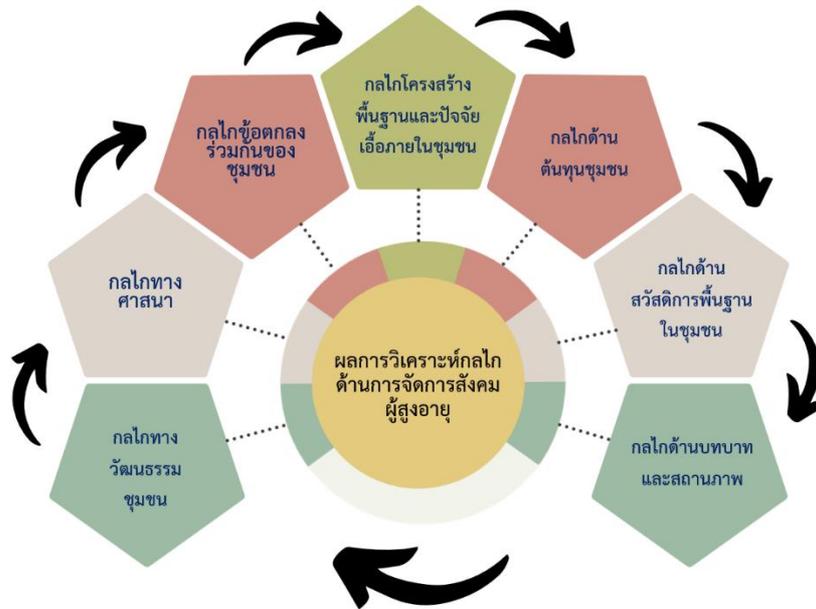
6. การวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยนี้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลโดยอาศัยฐานความรู้จากการศึกษาข้อมูลเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง บูรณาการกับการวิเคราะห์บริบทพื้นที่วิจัย การวิเคราะห์สภาพปัญหาและผลกระทบต่อผู้สูงอายุ รวมทั้งวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสำรวจ สัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม การร่วมจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการสังคมแบบมีส่วนร่วม โดยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1. พัฒนากลไกชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม

การพัฒนากลไกด้านการจัดการสังคมผู้สูงอายุ โดยใช้วิธีการสำรวจและพัฒนากลไกที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสังคมผู้สูงอายุ ผลการวิเคราะห์กลไกด้านการจัดการสังคมผู้สูงอายุ จำแนกออกเป็น 7 ส่วน ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 ผลการวิเคราะห์กลไกด้านการจัดการสังคมผู้สูงอายุ

จากแผนภาพ ดังกล่าว ได้มีการนำกลไกที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุในชุมชนมาพัฒนาให้เกิดกระบวนการดำเนินงานเชื่อมโยงกันเชิงระบบ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานของชุมชนไปพร้อมกับการบูรณาการจัดการสังคมผู้สูงอายุในชุมชน 7 ส่วน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 กลไกทางวัฒนธรรมชุมชน : ชุมชนได้นำกลไกทางวัฒนธรรมชุมชนมาเชื่อมประสานให้เกิดวัฒนธรรมชุมชนที่เคารพให้เกียรติและปฏิบัติต่อผู้สูงอายุในฐานะที่เป็นบุพพการี และปลูกฝังการแสดงความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ พร้อมทั้งการปรับวิถีชีวิตชุมชนให้เอื้อเพื่อต่อผู้สูงอายุ ใช้การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมและประเพณีเชื่อมสัมพันธ์ภาพผู้สูงอายุกับคนในชุมชน

1.2 กลไกทางศาสนา : ชุมชนนำกลไกทางศาสนามาใช้ปลูกฝังทัศนคติและความเชื่อของคนในชุมชนให้ทำดีต่อผู้สูงอายุ ซึ่งมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการดำเนินงานตามกลไกทางศาสนา โดยเน้นหลักธรรมคำสอนที่เอื้อต่อผู้สูงอายุ เช่น ความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ การจัดกิจกรรมเสริมสร้างสุขภาวะผู้สูงอายุตามหลักภavana 4 รวมทั้งการทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมให้กับผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุมีพฤติกรรมเชิงจริยธรรมเป็นแบบอย่างของคนในชุมชน

1.3 กลไกข้อตกลงร่วมกันของชุมชน : ชุมชนทำข้อตกลงเพื่อร่วมกันดูแลและคุ้มครองผู้สูงอายุ 4 ข้อ ดังนี้ 1) การร่วมกันดูแลเอาใจใส่ผู้สูงอายุในชุมชน 2) การรักษาเยียวยาเมื่อผู้สูงอายุเจ็บป่วย 3) การช่วยเหลือปัจจัยดำรงชีพและสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน และ 4) การร่วมกันคุ้มครองป้องกันภัยให้กับผู้สูงอายุ

1.4 กลไกโครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยเอื้อภายในชุมชน : ชุมชนได้ร่วมกันปรับปรุงและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในชุมชนให้เหมาะสมกับชีวิตความเป็นอยู่และกิจกรรมการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ โดยดำเนินการ 5 ส่วน ดังนี้ 1) การปรับปรุงระบบน้ำประปาและความปลอดภัยของระบบไฟฟ้าในบ้านพักและห้องน้ำให้กับผู้สูงอายุ 2) การปรับปรุงระบบไฟส่องสว่างตามถนนในชุมชนให้มีแสงสว่างที่เพียงพอและทำให้เกิดความปลอดภัยในชุมชน 3) ปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็นสำหรับผู้สูงอายุ ได้แก่ ทำราวจับพยุงตัวในห้องน้ำ การติดพื้นกระเบื้องห้องน้ำกันลื่น เปลี่ยนโถส้วมให้เป็นแบบชักโครก เพื่อให้ผู้สูงอายุขับถ่ายได้สะดวกและปลอดภัย 4) ปรับปรุงบริบทพื้นที่ชุมชนเพื่อลดปัจจัยเสี่ยงต่อผู้สูงอายุ โดยเน้นการพัฒนาชุมชนให้

มีความสะอาด มีสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็นและปลอดภัยสำหรับผู้สูงอายุ 5) ส่งเสริมชุมชนบริการเพื่อให้คนในชุมชนร่วมกันบริการหรืออำนวยความสะดวกให้กับผู้สูงอายุ

1.5 กลไกด้านต้นทุนชุมชน : ชุมชนได้สำรวจต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชนแล้วนำมาปรับใช้เพื่อการจัดการชุมชนด้านผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วม 7 ส่วน ประกอบด้วย 1) ต้นทุนด้านกายภาพ ได้แก่ ปรับโครงสร้างพื้นฐานในชุมชนให้เอื้อต่อการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุ ปรับปรุงที่อยู่อาศัย/บ้านพักให้ถูกสุขลักษณะ และสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับกิจกรรมผู้สูงอายุ 2) ต้นทุนมนุษย์ ชุมชนได้มีการพัฒนาต้นทุนมนุษย์ที่เป็นบุคลากรสำคัญที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุ ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มคนที่ทำหน้าที่ในการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับผู้สูงอายุ (กลุ่มผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กรรมการชมรมผู้สูงอายุ/โรงเรียนผู้สูงอายุ พระสงฆ์ และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มผู้ประกอบการในชุมชน (ร้านค้า วิสาหกิจชุมชน ศูนย์ผลิตและจำหน่ายสินค้าชุมชน) 3) ต้นทุนทางธรรมชาติ ชุมชนร่วมกันปรับสภาพแวดล้อมของชุมชนให้เกื้อกูลกับการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ เหมาะแก่การพักผ่อนและออกกำลังกายสำหรับผู้สูงอายุ มีพื้นที่ร่มรื่นและมีมุมสงบ 4) ต้นทุนสังคม คุณลักษณะทางสังคมแบบเกื้อกูล ความสามัคคี ความไว้วางใจกัน และความเอื้ออาทร 5) ต้นทุนด้านเงินทุน ชุมชนมีการตั้งคณะกรรมการด้านการเงินเพื่อให้ทำหน้าที่หาแหล่งทุนและการบริหารเงินทุนสนับสนุนการจัดกิจกรรมผู้สูงอายุ รวมทั้งหาทุนช่วยเหลือผู้สูงอายุ ได้แก่ เงินบริจาคจากคนในชุมชน เงินทุนจากผู้ประกอบการร่วมสนับสนุน และเงินสนับสนุนกิจกรรมจากภาครัฐ 6) ต้นทุนด้านองค์กรชุมชน องค์กรภายในชุมชนที่มีบทบาทเกี่ยวกับผู้สูงอายุ 10 องค์กร ได้แก่ อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) คณะกรรมการกลุ่มพัฒนาสตรีหมู่บ้าน (กพ.สม.) คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน (กทบ.) อาสาสมัครป้องกันฝ่ายพลเรือน (อป.พร.) กองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์ ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน วิสาหกิจชุมชน ชมรมผู้สูงอายุ โรงเรียนผู้สูงอายุ และวัดประจำชุมชน 7) ต้นทุนด้านวัฒนธรรม ชุมชนใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมมาเป็นกลไกขับเคลื่อนงานด้านการจัดการสังคมผู้สูงอายุ ดังนี้ (1) นำจารีตทางศีลธรรมมาเป็นเครื่องมือควบคุมพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของคนในชุมชนให้เอื้อต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุ นำศีลธรรมมาใช้เป็นจารีตปฏิบัติร่วมกันเพื่อให้วิถีชีวิตชุมชนเกื้อกูลต่อผู้สูงอายุ (2) จัดกิจกรรมให้ผู้สูงอายุได้มีบทบาทถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้ให้กับคนในชุมชน (3) นำบุญประเพณี 12 เดือนของชาวอีสานมาใช้ขับเคลื่อนกิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีผู้สูงอายุเป็นผู้นำในการปฏิบัติตามประเพณีท้องถิ่น และการถ่ายทอดภูมิปัญญาประเพณีท้องถิ่นให้กับคนในชุมชน

1.6 กลไกด้านสวัสดิการพื้นฐานในชุมชน : ชุมชนพัฒนาระบบการเสริมสร้างกลไกด้านสวัสดิการพื้นฐานให้เป็น “Model การเสริมสร้างชุมชนสวัสดิการ” ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 2 Model การเสริมสร้างสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน

จากแผนภาพที่ Model การเสริมสร้างชุมชนสวัสดิการดังกล่าว แสดงถึงกระบวนการจัดการสังคมผู้สูงอายุในรูปของกระบวนการมีส่วนร่วมเสริมสร้างชุมชนสวัสดิการ ๗ ส่วน ประกอบด้วย การบริการผู้สูงอายุในชุมชน การช่วยเหลือสาธารณะ สนับสนุนกิจกรรมผู้สูงอายุ การคุ้มครองสิทธิผู้สูงอายุ การดูแลรักษาสุขภาพผู้สูงอายุ การสร้างหลักประกันความมั่นคงผู้สูงอายุ รวมทั้งการสาธารณสุขสงเคราะห์ปัจจัยดำรงชีพและสิ่งอำนวยความสะดวกตามปัญหาและความต้องการผู้สูงอายุ

1.7 กลไกด้านบทบาทและสถานภาพ : ชุมชนร่วมกันสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับผู้สูงอายุและปลูกฝังทัศนคติของคนในชุมชนให้ปรับบทบาทและสถานภาพเพื่อให้เกื้อกูลต่อผู้สูงอายุทั้งทางตรงและทางอ้อม จำแนกออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้ (1) การส่งเสริมผู้สูงอายุให้มีบทบาทในชุมชน โดยเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้เข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมในชุมชน เพื่อไม่ให้เกิดช่องว่างระหว่างวัย ส่งผลให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าคุณค่าและมีความสำคัญต่อชุมชน ส่วนคนในชุมชนก็มีบทบาทหน้าที่ในการดูแล รักษา และคุ้มครองผู้สูงอายุ ในฐานะที่เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าของชุมชนและสมควรได้รับการปกป้องคุ้มครองดูแลเป็นอย่างดี (2) ยกระดับสถานภาพผู้สูงอายุในชุมชน ร่วมกันยกระดับให้ผู้สูงอายุมีสถานภาพเป็นบุพพการีของคนในชุมชน โดยการปลูกฝังให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของผู้สูงอายุที่มีคุณูปการต่อชุมชน และปรับสถานภาพคนในชุมชนให้มีสถานภาพเป็นลูกหลาน เพื่อให้มีบทบาทหน้าที่ดูแลรักษาและตอบแทนคุณของผู้สูงอายุในชุมชนร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนมีสถานภาพเป็นเสมือนครอบครัวใหญ่ ทำให้กลไกด้านบทบาทและสถานภาพเสริมสร้างคุณค่าผู้สูงอายุและชุมชนให้มีสัมพันธภาพเกื้อกูลกัน

2. พัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม

2.1. การเตรียมความพร้อมเสริมสร้างรากฐานชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุ

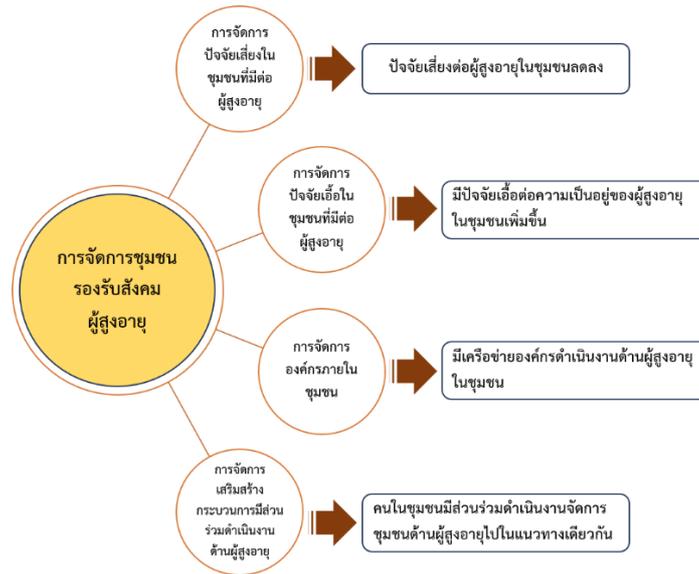
แผนภาพที่ 3 การเตรียมความพร้อมเสริมสร้างรากฐานชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุ

จากแผนภาพดังกล่าว แสดงถึงการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมผ่านกระบวนการเตรียมความพร้อมของชุมชน เพื่อเป็นรากฐานรองรับสังคมผู้สูงอายุ 6 ด้าน ได้แก่ 1) การเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพ ส่งผลให้เกิดชุมชนฐานสุขภาพอนามัยที่ดี 2) การเตรียมความพร้อมด้านสังคม ส่งผลให้เกิดคุณลักษณะของชุมชนบนฐานความเกื้อกูลต่อผู้สูงอายุ 3) การเตรียมความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยและ

สภาพแวดล้อม ส่งผลให้มีความพร้อมบนฐานที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมเอื้อต่อการดำเนินชีวิตผู้สูงอายุ 4) การเตรียมความพร้อมด้านเศรษฐกิจ ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีฐานทางเศรษฐกิจพอเพียงต่อการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน 5) การเตรียมความพร้อมด้านจิตใจ ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีพื้นฐานสุขภาพจิตที่ดี และ 6) การเตรียมความพร้อมด้านเทคโนโลยี ส่งผลให้ชุมชนมีพื้นฐานเทคโนโลยีเอื้อต่อชีวิตความเป็นอยู่ผู้สูงอายุ

2.2 พัฒนาระบบการจัดการชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุ

การจัดการชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุจะเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อเพื่อพัฒนาระบบการจัดการชุมชนให้เป็นฐานรองรับผู้สูงอายุ ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 4 การจัดการชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุ

จากแผนภาพดังกล่าว แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของการจัดการชุมชนเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุผ่านกระบวนการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม 4 ส่วน ซึ่งแต่ละส่วนมีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

1. การจัดการปัจจัยเสี่ยงที่มีต่อผู้สูงอายุ

การแก้ปัญหาปัจจัยเสี่ยงที่มีผลกระทบต่อผู้สูงอายุ โดยทุกภาคส่วนในชุมชนร่วมกันจัดการกับปัจจัยเสี่ยง 4 ด้าน ดังนี้ (1) จัดการกับปัจจัยเสี่ยงในชุมชนที่มีผลกระทบต่อด้านสุขภาพผู้สูงอายุ เช่น จัดการมลภาวะ และรักษาความสะอาดให้ชุมชนมีสุขอนามัยที่ดี (2) การจัดการกับปัจจัยเสี่ยงทางด้านสังคม เช่น การดูแลรักษาความปลอดภัยให้กับผู้สูงอายุ การพิทักษ์คุ้มครองสิทธิผู้สูงอายุ รวมทั้งปลูกฝังทัศนคติให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าผู้สูงอายุ (3) การจัดการกับปัจจัยเสี่ยงทางด้านจิตใจ โดยการแก้ปัญหาสุขภาพจิต เช่น ความเครียด วิตกกังวล การมองไม่เห็นคุณค่าและความสำคัญของตนเอง ชุมชนได้ช่วยเหลือเหลือแบ่งเบาภาระหน้าที่ของผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุคลายความวิตกกังวล และคลายความเครียด โดยใช้กระบวนการทางพระพุทธศาสนาเข้ามาพัฒนาและเยียวยาจิตใจผู้สูงอายุเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะทางด้านจิตใจ (4) การจัดการกับปัจจัยเสี่ยงทางด้านปัญญา โดยใช้กระบวนการทางพุทธศาสนาเพื่อปลูกฝังสัมมาทิฐิให้กับผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุเข้าใจชีวิตตามความเป็นจริงและผ่อนคลายความยึดมั่นถือมั่น ส่งผลให้ปัจจัยเสี่ยงที่มีผลกระทบต่อผู้สูงอายุในชุมชนลดลง

2. การจัดการปัจจัยเอื้อที่มีต่อผู้สูงอายุ

การส่งเสริมปัจจัยเอื้อที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุในชุมชน ในรูปของการเสริมสร้างปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่และส่งผลกระทบต่อสุขภาพผู้สูงอายุควบคู่กันไปทั้ง 4 ด้าน ดังนี้ (1) การเสริมสร้างปัจจัยเอื้อทางด้านกายภาพ โดยเน้นการจัดการกับโครงสร้างพื้นฐานในชุมชนให้มีความสะอาดและปลอดภัย จัดการอาคารสถานที่ในการทำกิจกรรมผู้สูงอายุ ปรับปรุงที่พักผู้สูงอายุให้มีความปลอดภัย รวมทั้งการส่งเสริมเครื่องมือและอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการดูแลสุขภาพ รวมทั้งเครื่องมือที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ ส่งผลให้มีฐานชุมชนสุขภาพ (2) การเสริมสร้างปัจจัยเอื้อทั้งด้านสังคม โดยเน้นการปลูกฝังทัศนคติของคนในชุมชนให้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของผู้สูงอายุ จัดกิจกรรมเยี่ยมผู้สูงอายุกลุ่มติดเตียง ปรับทัศนคติของคนในชุมชนให้มองผู้สูงอายุในฐานะที่เป็นญาติผู้ใหญ่ และบุคคลที่มีคุณูปการต่อชุมชน การสร้างกิจกรรมการมีส่วนร่วมระหว่างคนในชุมชนกับผู้สูงอายุ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเกิดความเข้าใจระหว่างวัย ก่อให้เกิดสัมพันธ์ภาพทุกช่วงวัยในชุมชน และส่งผลให้มีลักษณะทางพฤติกรรมของคนในชุมชนอยู่ร่วมกันแบบเกื้อกูล ซึ่งเป็นปัจจัยเอื้อให้ชุมชนเป็นฐานรองรับสุขภาพทางด้านสังคมแก่ผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเสริมสร้างปัจจัยเอื้อทางสังคมส่งผลให้ผู้สูงอายุสามารถอยู่ร่วมกับคนกลุ่มอื่นทุกช่วงวัยได้อย่างมีความสุข (3) การเสริมสร้างปัจจัยเอื้อทางด้านจิตใจ เนื่องจากผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะมีปัญหาด้านความวิตกกังวลและความเครียด นอกจากจะมุ่งเน้นไปที่การแก้ปัญหาโดยตรงแล้ว ยังส่งเสริมให้คนในชุมชนได้ร่วมกันดูแลผู้สูงอายุทางด้านร่างกายและจิตใจ ดูแลปัจจัยการดำรงชีพ ส่งเสริมบทบาททางสังคมให้กับผู้สูงอายุ รวมทั้งการเยี่ยมอาการเจ็บป่วยผู้สูงอายุตามบ้านเรือน การให้กำลังใจ และรับฟังปัญหาของผู้สูงอายุ จัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมผู้สูงอายุ จัดกิจกรรมเข้าวัดฟังธรรม ปฏิบัติธรรม เข้าร่วมโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 และชุมชนคุณธรรม เป็นต้น การดำเนินการดังกล่าวเป็นปัจจัยเอื้อทำให้ผู้สูงอายุมีสุขภาพทางด้านจิตใจ (4) การเสริมสร้างปัจจัยเอื้อทางด้านปัญญา โดยมีการจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุ ส่งเสริมบทบาทผู้สูงอายุในการถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิต ประสบการณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น การสื่อความหมายชุมชน รวมทั้งการจัดห้องสมุดชุมชนที่มีหนังสือธรรมะ หนังสือเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ และสื่อสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้และเป็นปัจจัยเอื้อที่ทำให้ผู้สูงอายุได้เรียนรู้พัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์ และเป็นผลพวงให้เกิดสุขภาพทางด้านปัญญา ดังนั้น การจัดการปัจจัยเอื้อในชุมชนที่มีต่อผู้สูงอายุจึงไม่ได้ดำเนินการเฉพาะการแก้ปัญหาหรือพัฒนาผู้สูงอายุโดยตรง แต่จะมุ่งเน้นการสร้างปัจจัยแวดล้อมให้เอื้อต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น ส่งผลทำให้มีปัจจัยเอื้อต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุในชุมชนเพิ่มมากขึ้น

3. การจัดการองค์กรภายในชุมชน

สร้างเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรภายในชุมชนเพื่อปรับบทบาทขององค์กรให้สอดคล้องกับการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย 10 องค์กร ดังแผนภาพต่อไปนี้

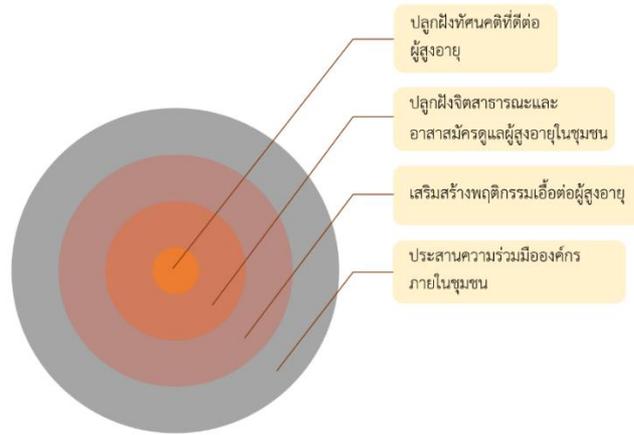

แผนภาพที่ 5 องค์กรชุมชนที่มีส่วนร่วมจัดการสังคมผู้สูงอายุ

จากแผนภาพดังกล่าว แสดงให้เห็นองค์กรชุมชนที่มีส่วนร่วมจัดการสังคมผู้สูงอายุ โดยการประสานความร่วมมือเพื่อสร้างบทบาทและกิจกรรมขึ้นมารองรับกับการดำเนินงานที่เชื่อมโยงกับผู้สูงอายุ ดังนี้ (1) อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) มีบทบาทในการดูแลรักษาสุขภาพผู้สูงอายุ (2) คณะกรรมการกลุ่มพัฒนาสตรีหมู่บ้าน (กพ.สม.) มีบทบาทจัดกิจกรรมรวมกลุ่มสตรีสูงอายุ (3) คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน (กทบ.) มีบทบาทในการบริหารกองทุนและสนับสนุนทุนกู้ยืมเพื่อการลงทุนสร้างงานและอาชีพให้กับผู้สูงอายุ (4) อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อป.พร.) มีบทบาทในการป้องกันภัยให้กับผู้สูงอายุ (5) กองทุนฅนงานฅนสงเคราะห์ มีบทบาทในการช่วยเหลือเงินฅนงานฅนสงเคราะห์เพื่อลดค่าใช้จ่ายครอบครัวผู้สูงอายุที่เสียชีวิต (6) ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน มีบทบาทจัดทำข้อมูลด้านสาธารณสุขและดูแลรักษาสุขภาพผู้สูงอายุ (7) วิสาหกิจชุมชน มีบทบาทในการแสวงหาช่องทางสร้างงาน/อาชีพ การอบรมอาชีพผู้สูงอายุ และการส่งเสริมรายได้ให้กับผู้สูงอายุ (8) ชมรมผู้สูงอายุ มีบทบาทในการจัดกิจกรรมรวมกลุ่มผู้สูงอายุ (9) โรงเรียนผู้สูงอายุ มีบทบาทในการให้ความรู้ การฝึกอบรมและพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ (10) วัดประจำชุมชน มีบทบาทอบรมคุณธรรม จริยธรรม พัฒนาจิตใจและปัญญาให้กับผู้สูงอายุ รวมทั้งเป็นสถานที่จัดกิจกรรมเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

4. การเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจัดการสังคมผู้สูงอายุ

ชุมชนดำเนินการจัดการเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจัดการสังคมผู้สูงอายุโดยใช้ศักยภาพของชุมชนเป็นฐาน ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 6 การเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมดำเนินงานด้านผู้สูงอายุโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

จากแผนภาพดังกล่าว แสดงให้เห็นการเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมดำเนินงานด้านผู้สูงอายุบนฐานของการจัดการตนเองของชุมชน ประกอบด้วย การปลุกฝังทัศนคติและการเสริมสร้างอาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุในชุมชนควบคู่ไปกับการเสริมสร้างพฤติกรรมมีส่วนร่วมในกิจกรรมผู้สูงอายุและประสานความร่วมมือจากองค์กรภายในชุมชน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การปรับทัศนคติที่ดีต่อผู้สูงอายุไปพร้อมกับการปลุกฝังจิตสาธารณะและอาสาสมัคร รวมทั้งการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมชุมชนให้เกื้อกูลต่อผู้สูงอายุ ทำให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมดำเนินงานด้านผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้เกิดกระบวนการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

อภิปรายผล

การพัฒนากลไกการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเริ่มต้นจากการนำองค์กรและต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชนมาพัฒนาเพื่อสร้างกลไกการมีส่วนร่วมบูรณาการกับบทบาทหน้าที่ของแต่ละองค์กร ส่งผลให้เกิดการจัดการตนเองด้านผู้สูงอายุสอดคล้องกับบริบทและศักยภาพของชุมชน และประสานความร่วมมือกับองค์กรภายนอกชุมชนด้วย โดยการจัดทำแผนธรรมนูญผู้สูงอายุชุมชนรองรับการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับผลการวิจัยของศิริพันธ์ุ สาสัติย์ และคณะ (2558) ในประเด็นที่ว่า การใช้ระบบการดูแลผู้สูงอายุระยะยาวในชุมชนเป็นหลัก และงานวิจัยของชวลิต สวัสดิ์ผล และคณะ (2559) ซึ่งมีความเห็นสอดคล้องกันว่า แนวทางที่เหมาะสมของชุมชนท้องถิ่นใช้กลไกขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุของชุมชนในรูปแบบของภาคีเครือข่าย การพัฒนาระบบกลไกการจัดการสังคมผู้สูงอายุในระยะยาวมีความสัมพันธ์กับกลไกการเสริมสร้างสัมพันธภาพภายในครอบครัวและชุมชน ดังนั้น กลไกการจัดการสังคมผู้สูงอายุที่ดีจึงต้องสอดคล้องกับบริบทของผู้สูงอายุแต่ละชุมชนและการใช้ศักยภาพของชุมชนเป็นฐาน บูรณาการกับกลไกภายในและภายนอกชุมชน พร้อมทั้งสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้สูงอายุกับครอบครัวและชุมชน การสร้างกลไกการจัดการสังคมผู้สูงอายุเป็นฟันเฟืองทางสังคมที่เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับคนทุกช่วงวัย

พัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคามพบว่า ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการสังคมผู้สูงอายุโดยใช้ฐานต้นทุนทางทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน การจัดการปัจจัยเอื้อและปัจจัยเสี่ยงที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ผู้สูงอายุทุกด้าน สอดคล้องกับผลการวิจัยของสุกัญญา วชิรเพชรปรางณี (2553) ที่พบว่า ชุมชนมีบทบาทในการดูแลผู้สูงอายุ 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และเศรษฐกิจ ชุมชนเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีความสุข สัมพันธ์กับผลการวิจัยของสุคี ศิริวงศ์พาการ (2556) ที่

เห็นว่าควรส่งเสริมผู้สูงอายุให้พึ่งตนเองครอบคลุม 4 ด้าน คือ ร่างกาย จิตใจ สังคม และเศรษฐกิจ รวมทั้งการส่งเสริมบทบาทผู้สูงอายุเพื่อให้มีส่วนร่วมต่อกิจกรรมของชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของศิวลาภ สุขไพบุลย์วัฒน์ (2560) ที่เห็นว่า ควรเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในระดับชุมชนเพื่อให้สามารถบริหารจัดการสังคมผู้สูงอายุได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ประเด็นดังกล่าวแล้ว ยังพบว่า การใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดการสังคมผู้สูงอายุก่อให้เกิดประสิทธิภาพในเชิงปฏิบัติการและความต่อเนื่องในเชิงพื้นที่ โดยใช้กลไกและทรัพยากรภายในชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมพัฒนาชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุ ส่งผลให้เกิดการดูแลผู้สูงอายุ สอดคล้องกับบริบทของชุมชน รวมทั้งจัดกิจกรรมเสริมสร้างสุขภาวะและพหุผลผู้สูงอายุไปพร้อมกับการสร้างสัมพันธภาพและการปรับตัวเพื่ออยู่ร่วมกันทุกช่วงวัย

องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยพบองค์ความรู้ในการพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน จึงได้สร้างกระบวนการดำเนินงานที่เป็น Model พัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม แล้วนำกลับไปใช้กับพื้นที่วิจัยเพื่อยืนยันแนวทางปฏิบัติที่ดี ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 7 Model พัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมของชุมชนฐานรากในอำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

สรุป

การพัฒนาไกลชุมชนรองรับสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการดำเนินงาน สอดคล้องกับบริบทผู้สูงอายุและศักยภาพของชุมชน 7 ส่วน ได้แก่ การพัฒนาไกลทางวัฒนธรรมชุมชน กลไกทางศาสนา กลไกข้อตกลงร่วมกันของชุมชน กลไกโครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยเอื้อภายในชุมชน กลไกด้านต้นทุนชุมชน กลไกด้านสวัสดิการพื้นฐานในชุมชน รวมทั้งกลไกด้านบทบาทและสถานภาพของชุมชน ส่งผลให้ชุมชนมีกลไกขับเคลื่อนการจัดการสังคมผู้สูงอายุสอดคล้องกับบริบทของชุมชน ส่วนการพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดการต้นทุนทางทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนเพื่อเตรียมความพร้อมเพื่อเป็นฐานรองรับสังคมผู้สูงอายุ 6 ด้าน ได้แก่ การเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพ ด้านสังคม ด้านที่อยู่อาศัยและ

สภาพแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ ด้านจิตใจ และด้านเทคโนโลยี ส่วนที่สองเป็นการพัฒนาระบบการจัดการชุมชนเพื่อให้เป็นฐานรองรับสังคมผู้สูงอายุ ได้แก่ การจัดการปัจจัยเสี่ยงควบคู่ไปกับการจัดการปัจจัยเอื้อที่มีต่อผู้สูงอายุ การจัดการองค์การภายในชุมชนเพื่อให้เป็นเครือข่ายจัดการสังคมผู้สูงอายุ และการเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจัดการสังคมผู้สูงอายุโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการใช้ประโยชน์

1) ควรการใช้องค์กรหรือกลุ่มคนในชุมชนมาเป็นเครือข่ายความร่วมมือจัดการสังคมผู้สูงอายุ และสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานหรือองค์การภายนอกที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ทั้งภาครัฐและเอกชน พร้อมทั้งกำหนดบทบาทหน้าที่และขั้นตอนการทำงานเพื่อให้เป็นกลไกขับเคลื่อนการจัดการสังคมผู้สูงอายุ

2) ควรเสริมสร้างศักยภาพชุมชนเพื่อให้มีทักษะเป็นชุมชนนักปฏิบัติการด้านการจัดการสังคมผู้สูงอายุ และบูรณาการงานด้านผู้สูงอายุกับแผนพัฒนาชุมชน หรือการสร้างธรรมนูญผู้สูงอายุชุมชน พร้อมทั้งกำกับติดตาม ประเมินผล และจัดการความรู้เพื่อพัฒนาระบบการจัดการสังคมผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างกระบวนการอยู่ร่วมกันทุกช่วงวัยท่ามกลางสังคมผู้สูงอายุ โดยเน้นการวิจัยทางสังคมศาสตร์เพื่อสร้างกระบวนการและกลไกการอยู่ร่วมกันในสังคมทุกช่วงวัยผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2) ควรทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างธรรมนูญผู้สูงอายุชุมชน โดยให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมกับกระบวนการวิจัยเพื่อสร้างธรรมนูญผู้สูงอายุของชุมชน และยกระดับไปสู่การดำเนินงานตามธรรมนูญผู้สูงอายุ พร้อมทั้งประเมินประสิทธิภาพและพัฒนาแนวทางปฏิบัติที่ดีตามธรรมนูญผู้สูงอายุ

3) ควรทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการสังคมพระสงฆ์สูงอายุแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธบูรณาการกับสหวิทยาการ โดยศึกษาวิเคราะห์สภาพและปัญหาพระสงฆ์สูงอายุในพื้นที่วิจัยระดับจังหวัด แล้วดำเนินการจัดการสังคมพระสงฆ์สูงอายุแบบมีส่วนร่วมโดยบูรณาการพระพุทธรักษากับสหวิทยาการ

เอกสารอ้างอิง

กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2566). สถิติผู้สูงอายุของประเทศไทย 77 จังหวัด. เรียกใช้เมื่อ 1 กันยายน 2566 จาก <https://www.dop.go.th/th/know/side/1/1/335>.

กรมสุขภาพจิต.(2566). วันผู้สูงอายุสากล. เรียกใช้เมื่อ 23 ธันวาคม 2566. จาก <https://dmh.go.th/news-dmh/view.asp?id=31134>.

กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ (UNFPA). (2563). สูงวัยในศตวรรษที่ 21 : การเฉลิมฉลองและความท้าทาย. กรุงเทพมหานคร : กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ (United Nations Population Fund: UNFPA) และองค์การเฮลท์เอด อินเทอร์เน็ตอินเตอร์เนชันแนล (HelpAge International).

ชวลิต สวัสดิ์ผล และคณะ. (2559). การดูแลและพัฒนาผู้สูงอายุโดยชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. รายงานการวิจัย. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

ไทยโพสต์. (2566). สังคมผู้สูงอายุเต็มรูปแบบ. เรียกใช้เมื่อ 1 มิถุนายน 2566. จาก <https://www.thaipost.net/main/detail/103356>.

- ศิริพันธ์ุ สาสัตย์ และคณะ. (2558). การพัฒนามาตรฐานและแนวทางการให้บริการผู้สูงอายุที่มีภาวะพึ่งพาในสถานดูแลระยะยาว. รายงานการวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ศิวลาภ สุขไพบูลย์วัฒน์. (2560). บทบาทของผู้สูงอายุต่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศไทย. วารสารศรีนครินทร์วิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์). 9(17), 176-191.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560-2564. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสาม พ.ศ. 2566-2570. เรียกใช้เมื่อ 3 มิถุนายน 2566 จาก https://www.nesdc.go.th/article_attach/article_file_20230307173518.
- สุกัญญา วชิรเพชรปราณี. (2553). บทบาทผู้สูงอายุที่อยู่กับครอบครัวอย่างมีความสุขในชุมชนกึ่งเมืองจังหวัดนครราชสีมา. วารสารวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนครราชสีมา. 16(1), 50-59.
- สุคี ศิริวงศ์พากร. (2556). ศึกษาพฤติกรรมการเปิดรับข่าวสารที่มีความสัมพันธ์กับความสามารถในการพึ่งตนเองของผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานคร. รายงานการวิจัย. คณะเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร.